

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука,
Београд

DOI 10.5937/kultura1340122D

УДК 316.642.2:316.722"20"

316.324.8:304.9

504:316.722

оригиналан научни рад

КУЛТУРА СТРАХА

Сажетак: *Овај рад показује да су савремени страхови достигли такав интензитет да се може говорити о култури катастрофе. У моменту када се чини да је више немогуће обезбедити средства за смањење ризика и када се покаже очигледна неспособност да се предвиди понашање природе и друштва рађа се свеобухватно осећање страха пред престојећом катастрофом. Катастрофизам, могло би се рећи постаје етос глобалног поретка света. Осећај немоћи лежи у непопуњеном простору који лежи између претњи и наших одговора на њих. Излази који се нуде прате трасиране путеве развоја, зацртане у хегемонијском моделу неолиберализма и глобализације чиме се гуше алтернативе и у помоћ призива оно што је до овог стања и довело. Будућност је проблем који треба решавати свим расположивим средствима, јер је тешко поверовати да нам је историја оставила отвореним само неколико могућности.*

Кључне речи: *страх, ризик, катастрофа, инструментални ум, развој, будућност*

Свака цивилизација¹ или културна средина и историјска епоха имале су своје визије или размишљања о будућности.² Неке мање, неке више зависно од многих елемената природног, религијског, политичког, друштвеног порекла. Неке, а оне су, по броју и дужини трајања у историји, захваљујући цикличном митско-ритуалном виђењу света, будућност укључивале у целину космичких и животних догађања, тако да се будућност најчешће није издвајала као посебна димен-

---

1 Професор др Јелена Ђорђевић, главна уредница часописа Култура у периоду од 2001. до 2008. године.

2 Овај рад је прилог научно-истраживачког пројекта Универзитета у Београду – Факултета политичких наука, *Политички идентитет Србије у регионалном и глобалном контексту* евиденциони број 179076, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

зија времена, и као стање ишчекивања или очекивања. Хришћанство је са својом идејом оживљеног, догађајног есхатона, као циљем линеарног кретања, природно тло за рађање идеје историје, а тиме и мишљења будућности. Међутим, ту је будућност била сасвим у рукама оностраног, Божије воље, она је била Провиђење, дубоко проживљено искуство вере сваког хришћанина, нешто интериоризовано и нужно, последњи тренутак света који гарантује испуњеност и обезбеђује смисао људске егзистенције. Модерно доба је, насупротив претходним епохама, суштински открило историју, а тиме и три димензије постојања. Централни мотив, који од просветитељства води човечанство кроз време везано је за идеју напретка при чему будућност фигурира на два начина - или као циљ, у својим утопијским варијантама, или као непознато које човеков ум и открића моћи разума, уз помоћ науке и технологије, треба да освоји и укроти. Откриће нових потенцијала и форми знања претпостављало је да је будућност сасвим отворена и да је до ње могуће стићи непрекидним иновацијама, откривањем стално нових и бројнијих путева. Научне и интерпретативне парадигме прате грчевиту и стално присутну саморефлексију једног поретка ствари којој се одупире свакој извесности. Стални пратилац модерног *condition humaine* је неизвесност и стрепња које одатле произлазе.

После иницијалног оптимизма просвећености и индустријског капитализма у успону, започиње перманентна криза смисла у модерном добу која се разрешавала на различите начине, у различитим сегментима друштва и културе. Рани оптимизам, заснован на вери у моћ разума подржавао је полет нове науке што је ширило уверење да ће се човечанство ослободити од свих заблуда и страхова присутних у доба вере у Судбину и Провиђење. Ти страхови, присутни свакодневно у животима људи, а увек су у крајњој инстанци везани за страх од смрти, природне катастрофе или божију казну због греха, имали су конкретни облик и били су уклопљени у релативно стабилан поредак смисла. Суштина савремених страхова лежи у томе што не постоји ништа спољашње у односу на свет, *fatum* или *fortuna*, којима се смислено оправдава и објашњава страх. Модерни страхови су добили протејску форму од онда када се урушио стабилни поредак света, друштвених хијерархија и вере, и када је силина човекове креативности и моћи деловања у свету означила отклон од нужности. Како су се отварали простори слободе, тако је било теже снаћи се и утемељити се. Од снажних политичких потреса после рушења *ancien regime*-а, стварања националних држава, освешћивања идеје класне структуре друштва и потребе да се она преуреди, преко муњевите смене кул-

турних, посебно уметничких стилова и саморефлексије културе, модерно доба тражи путеве за уобличавање поретка који се деформисао, изгубио средиште и попуцао на многим местима. Из тих пукотина отворили су се многи путеви који се преплићу, поништавају или воде у непознатом правцу. Слобода је постала бремене упркос упорној борби да се што више и шире отворе њени простори – и у мишљењу, и у пракси. Модерно доба и њен последњи изданак који називамо хипермодерном и постмодерном, до крајњих граница је заоштрио унутарњи парадокс слободе и увећао обим и број могућности у којима се она наводно може испољити и освојити, што је не само увећало и број страхова, већ је и променило њихов квалитет. Стрепња, као егзистенцијално стање својеврсне немоћи модерног човека који се нашао у центру универзума као његов тумач и делатник, суочен са оптерећујућом одговорношћу пред огромним задатком који је себи задао, претвара се у реални, опипљиви страх као реакција на пропусте и грешке које је мислилилац и делатник модерне учинио, сам у бездушном космосу, ослоњен на моћ разума.

Данас је страх попримио толике размере да је могуће говорити о страху од катастрофе као доминанти савремене културе и одговору на друштво ризика³. Страхови 21. века окренути су будућности: у садашњости стрепимо, али се од будућности ужасавамо. Свакодневно излазе књиге о могућем епилогу глобализацијских кретања и развоју технолошко научне цивилизације. Отварају се катедре и институти за студије будућности, стотине књига покушавају да предвиде, подстакну или обуздају развој савремених тенденција, стотине хиљада упозорења стиже из писаних, званичних докумената, филмова, романа, Интернета, алтернативних покрета, религијске или секуларне провенијенције: појединци, „обични људи”, конзументи старих и нових медија панично гледају на будућност немајући ментални капацитет да појме шта нас све очекује.

У последњих неколико деценија све више расте обим литературе која се бави проблемом страха као цивилизацијским обележјем, превасходно наше, западне цивилизације. Познати теоретичар и дијагностичар „флуидног” стања постмодерне, Зигмунт Бауман прави разлику између три типа страха: конкретни страх од неког или нечега што спада у страх који позива на одбрану и подједнако конкретну акцију. Друга врста везана је за немоћ државе да обезбеди средства на основу којих би се умањили разлози за страховање,

---

3 Видети: Урлик Бек

одакле произлази карактеристично постмодерни блеф да се битка против страхова пренесе на индивидуални план, са „велике” на индивидуалну политику, са државе на „политику живота”. Трећа врста страха неименованог, „који леди крв у жилама” нужно је везана за *неизвесност* која произлази из недостатка знања одакле она долази и у којој форми: злокобан страх који прети катастрофама чије се порекло не може идентификовати, јер спаја и природно и људско а при том „не наликују ни на једно од њих посебно”. Овај страх је неподношљив, јер недостаје поуздање у расположива средства одбране што, између осталог, подразумева и диспропорцију између величине и обима стварних претњи и интензитета и свеобухватности страха. Томе доприноси свакодневно повећавање новина у свим областима живота која се неретко налазе на самој ивици између добрих жеља њихових изумитеља и могућих катастрофа које могу изазвати. Није могуће дистанцирати се, јер је страхом импрегниран целокупни друштвени, економски, политички и културни простор.

Најснажнији страхови произлазе из онога што се догађа или планира у погледу интервенције на природу и људско биће. „У протеклих педесет година догодило се више промена него за претходних педесет хиљада година. Предвиђам да ће у наредних педесет година доћи до још радикалнијих промена, посебно када је реч о нашем телу и уму” (Ц. Кантон). Зато се поставља питање да ли ћемо у будућности моћи уопште да мислимо и говоримо у категоријама које смо до сада познавали, с обзиром да стапање технологије и људског бића може да представља антрополошку „цезуру”, прекид са оним што је икада био човек и са оним што је стотинама милиона година представљало нужну околину за преживљавање – природа. Убрзање еволуционих процеса у развоју врсте које омогућује интервенција на генетским структурама, растућа моћ компјутера у функцији развоја вештачког интелекта, откриће да је свака материја заправо знаковно устројство, те да је човекову свест могуће преводити у меморију компјутера, а његово тело у нумерички знак, говори да смо на почетку једног сасвим новог доба које доноси паралишући страх, неретко ужасавање, а чешће осећај безнадежности. „Када досадно окружење бива исцрпно и заморно унапређивано, губимо способност да будемо спокојни и уживамо у плодовима рада. Морамо стално откривати нове и боље ствари, од генетског инжењеринга и „побољшање” гена наших потомака до свемирског туризма, све време завијајући те нарцисоидне авантуре у секуларне надрилекове

за помоћ човечанству.⁷⁴ Са утопијом *киборга* (Д. Харавеј) као сликом могуће праведне будућности лишене искључивања и маргинализације, парадоксално, започиње нова ера непознатог и другачијег људског бића и друштва чије особине ће еугенички моделовати наука и технологија у новом поретку света.

Страх је појачан сазнањем о могућностима еколошке катастрофе, нуклеарног и биолошког уништења, климатским променама, индустријским катастрофама, убрзаним смањивањем биодиверзитета, али и друштвеним поремећајима широког обима: раста становништва, смањење извора хране, пресељење већине становништва у градове и пуцање њихове инфраструктуре, глобално ширење заразних болести, загађеност, несташица воде, слабљење моћи држава и бујање паралелне власти у форми организованог криминала, ширење тероризма, баснословно повећање разлике између богатих и сиромашних и сусрет са културним променама широког обима и великог интензитета.

Што се ових последњих тиче, те промене, упркос активним теоријским напорима и тумачењима (постмодернизам, постструктурализам, феминистичка, постколонијална, *Queer* теорија, Студије културе) неретко повезани са политиком људских права, нису интериоризовани у широј популацији и у многим земљама и подстичу снажно осећање анксиозности и страха од „краја цивилизације”. Ту је често реч о трауми коју изазивају радикални и убрзани преображаји културе, која, отворена према незаситости тржишта и зависна од њега, износи на видело оно што се вековима крило, што се табуисало или искривљавало, и оно што се крије у најдубљој потсвести и жељама, скривеним у деструктивним преплитањима *ероса* и *танатоса*. Траума може бити последица „менталног комфора”, дубоко уврежених културних навика и жилавих образаца мишљења, али и јесте траума зато што је нагла и долази споља, тако да многи појединци и многе културе нису спремне да те промене, интериоризују и прихвате. Наводим неке које сматрам значајним:

- *редефинисање појма идентитета* – националног, културног, етничког, родног и њихово дестабилизовање у сфери реалних друштвених кретања. Мултиидентитетски обрасци уздрмали су веру и осећање људи да могу да одговоре на основно питање: „ко сам ја, коме припадам”;

---

4 Марглин, А. Ф. Системи знања, у: *Будућност знања и културе*, Лал, В. и Нанди, А. (2012) Београд: Клио, стр. 305.

- поништавање традиционалног погледа на родне улоге и реорганизација модела брака као хетеросексуалне везе карактеристичног за сва претходна друштва на свим меридијанима;
- деконструкција историјских знања и демистификација вредности, митова, и културних образаца на којима су почивала многа друштва, па и најдинамичније, западно;
- доминација филозофског и теоријског става по коме су све поруке, производи, дела и праксе импрегнирани идеологијом, то јест сазнање да свако знање зависи од односа моћи. Одатле је настала радикална сумња да је сваки дискурс или пракса настао под утицајем парцијалног интереса и да је увек класно, родно, расно или на неки други начин условљен. Истина је несазнатљива, а правда релативна;
- губитак поверења у информације, што произлази из јачања свести да медији креирају свет, то јест да увек говоре у име оних који имају моћ;
- губитак поверења у политику, институције и државу – препуштеност тржишту, препуштеност себи, одакле и осећање незаштићености;
- кидање поделе на високу и ниску културу, културу елите и културу масе, што је довело до рушења ауторитета, деконструисање вредности, монопол конзументистичких интереса у сфери културе и пласирање идеје „све је дозвољено“;
- планетарна хомогенизација културе која разбија локалне културе и гаси језике, осиромашује разноликост. Хибридикација, раскореењавање, номадизам детериторијализација иду паралелно са мондијализацијом културе у коју многи народи или локалне културе нису били спремни, нити вољни да се уклопе;
- не постоји природа, постоји само говор о њој, не постоји стварност, постоји само репрезентација стварности.

Када покушамо да набројимо све страхове који муче данашњи свет онда нам се Бауманов закључак не чини једино могућим: „Како страхови редом наилазе, непрекидно, мада насумично, они се опиру настојањима (ако уопште настојимо) да их међусобно повежемо и утврдимо њихове заједничке корене. То што их је толико тешко схватити, само их чини још страшнијим, а још ужаснијим од тога их чини осећај немоћи коју стварају”.⁵ Овај закључак би савремене

---

5 Бауман, З. (2010) *Флуидни страх*, Нови Сад: *Mediteran publishing*, стр. 31.

страхове разумео као максимално интензивирање модернистичке стрепње која се разлива и приказује као флуидна и неухватљива – као стање егзистенцијалног страха пред непознатим. Могуће је, међутим, савремене страхове посматрати и на други начин – као производ знања и реакцију на конкретне и стварне процесе. Зато бих рекла да они нису нити ирационални, нити неухватљиви. Ми данас знамо да је космос настао и да ће, вероватно нестати; као предмет истраживања, он је постао и предмет освајања. Ми знамо да се припрема велико пресељење људи на неко друго место у космосу. Ми знамо да је могуће генетски променити храну и сва жива бића, ми знамо да је атомска бомба разорна до крајњих граница и да јесте употребљена, да је поседује велики број држава и да може доћи и у посед појединачних група. Ми знамо да ј број становника достигао границу од које на даље може доћи до уништења природних извора хране. Ми знамо да су умрежене генерације наше деце нешто друго у односу на људе које смо познавали, да су измењени људски контакти, сексуални односи и начин мишљења. Ми знамо да је количина информација које имамо и тек ћемо имати утицала, и тек ће утицати на устројство људског мозга – шизофрено мишљење замењује капацитет за било какво, спајање делова у целину. Ми знамо да већ данас постоје технолошка средства надзора и контроле која све људе претварају у објекте посматрања. Ми знамо да су шансе за осамостаљењем вештачке интелигенције реалне⁶ Ми знамо да нам снегови више не долазе када им је време и да је сваки торнадо јачи од претходног. Ми знамо да више нема пустог острва где бисмо могли да побегнемо.

Наши страхови су засновани, као што су одувек били, на знању да опасности вребају са свих страна, само што више не поседујемо слику света у којој су они безбедно смештени у целини смисленог поретка космоса и човека у њему. Раније, они су били одговор на могућност, данас, они су одговор на стање ствари. Њих изазива стварност коју људски ум више није у стању да обухвати ни у целини, нити у деловима. Није у стању ни да је обухвати доминирајућом парадигмом знања као што је наука, јер је и она сама у себи динамична, несавршена и парцијализована. Није у стању да је обухвати ни филозофијом која је пристала да даје дигнозе уместо да упућује, задовољавајући се да, тешком муком, фрагментима стварности подари идеју смисла и какав такав онтоло-

---

6 Видети: *Ризици глобалних катастрофа* у: Brown, J. D. (2005) *Conversations on the Edge of the Apocalypse, Contemplating the Future with Noam Chomsky, George Carlin, Deepak Chopra, Rupert Sheldrake*, United States: Palgrave Macmillan

шки статус. Није у стању ни религија која је изгубила игру у борби са науком, и са политиком, појављујући се у или у форми површне рекапитулације онемоћалих формула вере (нарочито кад је реч о хришћанству), или у форми псеудо-религијских покрета који се налазе на пропусним границама између еклектичности источњачких религија, паганских знања и ритуала, и савремене „чудне науке”. Још мање су то у стању друштвене и хуманистичке дисциплине које по дефиницији интерпретирају, разумеју и покушавају да дешифрирају симболичке кодове и „праксе стварања значења, тако да се у њима страх не посматра као проблем већ као дискурзивни конструкт, чиме се имплиците оспорава његова утемељеност у реалности и њеним производима. Хуманистика је, чини се, по најмање спремна да после постмодернистичке објаве смрти човека створи хеуристички инструментариј за тумачење будућности у којој ће се наћи сасвим нови човек, измењен неуробиолошким и електронским имплантима, укључен у глобални умрежени ум.

Ово стање, које различити аутори називају различитим именима, најјасније се чита у великом порасту апокалиптичких и дистопијских визија у филму и уметности уопште. Овом феномену се често приступа као рецидиву прошлости или као само још једној од експлозија апокалиптичке маште утиснутој у континуирану традицију која се буди у тренуцима друштвене кризе, природних катаклизми и болести. Као таква, ова продукција се дискредитује као ограђени и независан простор (религијске) маште, или као опортуно коришћење традиционалних наратива и мотива, у оквиру медијске производње, са циљем удољовања незаситим потребама модерне публике за узбуђењем. Са тачке гледишта експерата, стручњака, политичких и економских елита, културних посленика и академске заједнице, ови производи се удварају духу „обичног грађанина” - емотивном, непостојаном, пријемчивом за ирационалне гласине, увек гладном „страшних прича” и снажних ефеката. Тиме је „обичан човек” до крајности омаловажен арбитар. С обзиром да страх јесте емоција, релативно лако га је одбацити и презрети, нарочито са тачке гледишта рационалности која се успоставила као једини арбитар знања, али и као једино ваљано средство борбе против емоције. Колико је некада религија могла да пружи утеху, колико је уметност могла да обезбеди катарзу, толико је у модерном времену разум позван да осветли путеве и странпутице света. Он је и успоставио поделу на ми и они, ми који мислимо и они који осећају, ми који знамо и они који живе у миту, машти и заблуди. Савремено доба је, међутим, довело у питање моћ разума, осветлило његову дегенерацију и инструментализацију, тако да је човек остао

опустошен и лишен средстава да се супротстави страху. Тако је, како Бауман каже остало једно: одложити решење, затворити очи, „варати на времену” и „одложити фрустрацију”⁷. Идеологија „живи сада и овде, не окрећи се уназад и не гледај у будућност” саставни је део овог одбрамбеног метода.⁸

У целом комплексу интензивирања страхова медији свакако играју посебно значајну улогу јер неретко неуко, ради пуког сензационализма, или на основу нечије воље, обавештавају човечанство о путевима којима се крећу истраживања у најразличитијим областима отварајући увек простор за сумњу у добре намере или сумњу у последице које нам та открића могу донети. И ако манипулишу страховима, они и информишу, и ако деформишу, они подстичу личне интерпретације и сумње. Расте производња упозоравајућих научних радова, медијских истраживачких прилога, деловање алтернативних покрета, комуникација међу „обичним људима” који изражавају забринутост, страх неповерење према најразноврснијим иновацијама. Као и у случају уметнички обрађених апокалиптичких тема, ови „побуњивачи јавности” етикетирају се као дезоријентисани, конзервативни, примитивни, неуки појединци, групе, заједнице (па и нације), углибљени у прошлости, суженог знања и свести, неспособни и неприпремљени за велика узбуђења сутрашњице (Хјуз, Кантон). Неретко се везују за параноидни афинитет према теоријама завере које, са те тачке гледишта, нису ништа друго него плод манипулантских вратоломија разних мање - више организованих група и појединаца или производ маште болесне психе. Оптужени су „обични људи” као жртве ирационалних страхова и као креатори „културе страха”.

Ипак, упозорења стижу са свих страна: биолози и политичари, економисти и демографи, астрономи и урбанисти, физичари и уметници – сви се слажу: ми живимо у друштву ризика. Специфичност савремених ризика лежи у томе што се они односе на људско деловање – данашњица се одликује једним важним недостатком – „немогућношћу да се ситуације које садрже претњу припишу спољашњим утицајима”. (Бек). Насупрот свим ранијим културама савремено друштво је суочено „само са собом” и последицама властите интервенције на стварности и природи која му је вековима служила за освајање и као ресурс. У таквој перцепцији која

---

7 Бауман, З. (2010) *Флуидни страх*, Нови сад: *Mediterran publishing*

8 Холивудски филм, серије и слична медијска штива инсистирају на овој идеологији. Потрошачко друштво, у својој основи има тај принцип – задовољи жељу одмах. „Међународна политика” инсистира на заборавању прошлости.

је производ сасвим одређеног модела света, природа је постала артефакт – фабриковани производ. Зато је *калкулација* ризика за сада једини пут који је у стању да предузме рационално технолошка цивилизација.

Данашње ризике производи само друштво а одатле произлази и нада да оно може и уме, само ако хоће, да нађе решења и умањи их. С обзиром на то да су се техничко технолошке промене захуктале у толикој мери да су, посредно, довеле до рушења природне равнотеже и отвориле пут непознаницама које наш живот претварају у „живот у магли”, једино што се чини могућим, са тачке гледишта рационалног ума, јесте да се тежиште ставља на познате и блиске опасности, блиске и познате методе чија се вероватноћа може прорачунати. Оно што највише плаши, међутим, везано је за непредвиђене и непредвидљиве опасности. Елиезер Јадковски упозорава: „Под овим околностим није велики број људи који би уништили све. Чак и безличним корпорацијама, смутљивим владама, неодговорним научницима, и другим изазивачима пропасти, потребан је свет како би у њему постигли своје циљеве, у виду профита, поретка, положаја или других недела. Ако би истребљење човечанства текло довољно споро да омогући ужасавајуће спознаје, вероватно би и они који чине та дела били запањени схватајући да су заправо разорили свет. Стога сматрам да, ако земља буде уништена, биће то вероватно учињено грешком”.⁹ Сазнање да је целокупна одговорност на људима њиховим знањима доводи до још већег неспокојства: у људским стварима ништа није извесно; „људски фактор је непредвидљив”. Зато је одговорност нераскидиво везана са страхом, *калкулација* са сумњом: застрашујуће звуче речи астронома Мартина Риза у предговору књиге *Ризици глобалних катастрофа*: „Одлучујући моменат да се нешто учини је стигао: 21. век је први у историји наше планете у коме је једна врста – наша – држала будућност Земље у својим рукама и могла да угрози не само себе, већ и читав неизмерни, животни потенцијал”.¹⁰

У моменту када се чини да је више немогуће обезбедити средства за смањење ризика и када се покаже очигледна неспособност да се предвиди понашање природе и друштва рађа се свеобухватно осећање страха пред предстојећом катастрофом. Катастрофизам, могло би се рећи постаје *етос*

---

⁹ Јадковски, Е. Необјективности које потенцијално утичу на процену глобалних ризика, у: *Климатске промене и глобални ризик*, приредили Фрејм, А. и Мајлс, Р., стр. 86.

¹⁰ Brown, J. D. (2005) *Conversations on the Edge of the Apocalypse, Contemplating the Future with Noam Chomsky, George Carlin, Deepak Chopra, Rupert Sheldrake*, United States: Palgrave Macmillan, p. 9.

глобалног поретка света: Осећај немоћи лежи у „непопуњеном простору” који лежи између претњи и наших одговора на њих, простор у коме су могуће грешке и остале људске неподопштине. Друштво ризика је данас заменило друштво катастрофа, јер су се променили прагови прихватања опасности, променила се перцепција онога што је прихватљиво и изменили су се односи између онога што је некада припадало проживљеном искуству, а данас представља прорачун и антиципацију. Саставни део овога процеса је повећање осетљивости и неподношљивост неизвесности.¹¹ У том непопуњеном простору се друштво ризика пројектује у културу катастрофе. Она се учвршћује у моменту када се борба са ризицима нужно повезује са научно технолошким развојем – оним развојем који је у великој мери и довео до „одлучујућег момента да се нешто учини”. Као контрабаланс култури катастрофе, намеће се, као решење, оно што ту културу и испуњава значењем и даје јој форму.¹² Управо у парадоксу да је научно – технолошки развој довео до стања света који изазива страхове, а да се у њему тражи“ спас“, лежи и осећање да се налазимо у ћорсокаку.

Проблем са калкулацијама ризика и налажењу путева за оздрављење планете и друштва лежи у томе што је технократски дискурс, дубоко и нераскидиво повезан са глобалистичким хегемонијским дискурсом. Оба инсистирају на човековом делању и његовој моћи управљања целокупним светом, те на идеји и нужности развоја. Зато, наглашава Бек, свако суочавање са ризицима и трасирање путева „спаса” има политички потенцијал. Природа и друштво подједнако су преображени у огромну „интервентну арену” у којој

---

11 Валтер, Ф. (2012) *Катастрофе, једна културна историја од XVI до XXI века*, Београд: Академска књига, стр. 211-213.

12 У тој култури сами научници знају да њихова открића могу да доведу до катастрофе. Један од пионира у теорији аутомата и компјутера, подсећа нас Бауман, још је 1948. године рекао: „ускоро ћемо и ми конструктори аутоматских машина бити немоћни пред нашим творевинама као што смо били и пред сложеним природним феноменима” Бауман, З. (2010) *Флуидни страх*, Нови сад: *Mediterranean publishing*, стр. 106. У *Разговорима о крају света*, књизи интервјуа са најистакнутијим савременим научницима из различитих области понавља се ово, тако давно изречено, предвиђање. Тако Бил Џој један од најзначајнијих истраживача у области сунчевих микросистема, у чланку „Ми нисмо потребни будућности” наговештава да су данашња сазнања у роботизици, нанотехнологији и биотехнологији стигла дотле да је вероватно да ће бити створене неприродне јединке које неће зависити од људске контроле. Слично тврди Џон Лили који се бави когнитивним наукама и неуробиологом када упозорава да ће суперинтелигентне машине будућности представљати најозбиљнију претњу органском животу. Зар је потребно више доказа од револуционарног открића цепања атома и последица које је то откриће донело.

научна и техничка достигнућа одговарају на захтеве економије и унутарње логике (неолибералног) капитализма. Упркос свим постмодернистичким деконструкцијама и демистификацијама, теоријским и филозофским обрачунима са опсесивном идејом модерног доба, идејом развоја, он и даље опстаје као *sine qua non* опстанка глобализацијом уједињене планете. Упркос упозорењима о деструктивној моћи инструментлног ума и његовом покретачу – развоју, он и данас представља централни мотив свих суочавања са ризицима и изналажења инвентивних решења за њихово превазилажење. Избачен из старих метанарација и телеолошких, еманципаторских и утопијских пројеката „чврсте” модерности, развој се преточио у нову метанарацију пројекта глобализације.

Елементи будућих стратегија за будућност предмет су рада *Института за глобалну будућност* као саветодавног органа америчког председника, мултинационалних компанија, Насе и Пентагона, а чија су искуства објављена у књизи *Екстремна будућност*. Предлози за одбрану света од вероватне будуће катастрофе сабрани у овој књизи, представљају есенцију многих сличних предлога. С обзиром на то да су настали на основу сазнања развијаних у научно-технолошки најразвијенијој земљи света, а у функције одржања њеног престижа светске економске и политичке велесиле, они не само да су симптоматични, већ и упозоравајући. О основи ових препорука лежи уверење да је нужно створити апсолутно нови поредак света (што обухвата човека, природу и материју уопште) да би могао да опстане постојећи друштвено-економски и геополитички поредак. Наводим неколико карактеристичних стратешких циљева глобалног развоја и предвиђања будућности која одатле треба да проizaђу:

1. Свет у 2040. години – 90% нација су демократске и уживају предности *слободне трговине и отворених тржишта*, то ствара услове за највеће могуће напредовање у целој историји човечанства. Динамична глобална трговина омогућује милијардама предузетника да стичу богатство и самосталност, те да се у оквиру својих нација залажу за демократске реформе.

2. *Иновације* су кључни покрет глобалног раста. Владе које не успевају да уложе у иновације мораће да дозволе да њихов капитал и теленти одлазе у друге нације. Лов на таленте на глобалном нивоу, постаће један од најважнијих стратегија високоразвијених земаља. Глобални рат за талентоване стручњаке биће основна покретачка снага за остваривање

конкурентских предности одређених народа, појединаца и компанија.

3. Развој *биотехнологије* која доприноси развоју *нанотехнологије*, на којој ће се темељити предстојећи развој *неуротехнологије*, новог начина подстицања рада људског мозга и његових когнитивних способности. Развој *геномике* која помаже лечењу и новим комбинацијама гена којим се усавршавају људи, обнавља памћења и мења личност што уз ефекте *нервног инжењеринга* спречава душевне болести.¹³

4. Еколошка катастрофа биће спречена апсолутним овладавањем природе, новим и технолошким научним изумима, стварањем *вештачке материје*. Она друштва која се не прилагоде иновацијама, биће одговорна за катастрофу.

5. Еколошка катастрофа може да буде спречена генетским усавршавањем људских бића, спремних да опстану у неадекватним временским условима.

6. Доминација виртуелне стварности, освешћивање Интернета, роботи, вештачки живот, освајање свамира, телепортација, контрола ума и друго – све су то могућности „чудне науке” која је већ данас, увелико, започела свој ход ка будућности

5. Геополитичка мапа света ће бити промењена у корист оних нација, које се најбрже прилагоде *новим климатским променама и иновацијама*.

6. Еколошка пропаст човечанства, коју наговештавају „апокалиптичари” или „dezоријентисани будућношћу”, биће спречена апсолутним овладавањем природе, новим и технолошким научним изумима. Технолошке економије треба да доведу до ширења „еколошких тржишта” повећане контроле, подстицања истраживања, што је једини начин да се са тим изађе на крај.¹⁴

---

13 Нанотехнологија је манипулација материјом на нивоу атома, којом ће се стварати нови лекови, горива, материјали и машине. Биотехнологија је ослобађање потенцијала ДНК, то је наука о животу. Информационе технологије и мреже утичу на целокупан живот на планети, комуникацију рад, образовање креативност, забаву. Неуротехнологија, подразумева технолошке изуме, лекове и материјале у управљању, умном раду и функционисању.

14 Четири облика спремности за будућност: 1. Пионири будућности ће бити лидери иноватори истраживачи, они крче пут другима који треба да их имитирају, они су најспремнији за будућност и најеластичнији. 2. Традиционалисти су превасходно оријентисани на породицу, али сматрају да је образовање услов за остваривање својих циљева., они нису инвентивни као што су пионири будућности. 3. Dezоријентисани будућношћу имају дилеме у вези са будућношћу, издвојени су из главних токова друштва, и недостаје им финансијско знање они не цене стручност

7. Ново *разумевање међу културама није више потребно*. Корпорације морају одиграти историјски водећу улогу у стварању будућности глобализације. То је њихова суштинска улога, од које зависи будући успех или неуспех сусрета са будућношћу.

8. Визије будућности, представљање у савременим филмовима, базирана су на подсвесним и „древним” упозорењима, која тешко нестају из људског сећања. „Јабuka знања”, „Пандорина кутија” симболички су изрази, тог праисторијског *страха за знањем*, због чега ће данашњи и будући људи, уколико им се и даље предају бити у потпуности угрожени.

9. Највећи *непријатељи глобализације* – незапосленост, тероризам, спречавање слободне трговине, слабе локалне привреде, угрожавање енергетских извора и климе – имају порекло у сиромашним земљама невољним да се прилагоде новим захтевима. У њима влада тиранија и незаконоње, контролисана штампа, лоше образовање и здравствена заштита.

8. *Антиконзумеризам* је највећи непријатељ будућности и може бити највећа препрека за преживљавање планете.

Давно трасирани путеви у суштини остају непромењених, упркос чињеници да су управо они најдубље везани са културом катастрофе. Апсолутно ново треба освајати, и моделирати према захтевима једног одређеног поретка ствари које је још на почетку модерног доба зацртала само једна цивилизација света и то по цену вештачког убрзања еволуције претварањем *homo sapiens-a* у лабораторијски материјал са циљем стварања „боље” врсте људи. Како Лај и Нанди запажају, данас једина супер сила у свету тражи формалну сагласност осталих „цивилизованих” нација за сопствено, често варварско понашање, а „међународна заједница” узима на себе право да „нитковске” земље и земље „ван зако-

---

из области технологије, они су најмање спремни за будућност и зато морају да буду предмет непосредне пажње друштвених политичких, образовних, корпорацијских и других лидера, како би се њеним припадницима омогућило да се промене и стекну изгледе за будућност. 4. Активисти се супротстављају систему, ангажовани су и настоје да поправе оно што не функционише како треба, могу да буду „семе раздора” и да делују дестабилизирајуће, али могу бити покретачи конструктивних промена. Претерано су склони изношењу властитог става, склони су добровољном и друштвеном раду, и учествовању у политичким протестима. Они су непредвидиви, могу се претворити у пионире будућности, али ако у томе не успеју, они ће се придружити групи дезоријентисаних, и значајно утицати у дестабилизирање друштва у целини (Кантон, Ц. (2009) *Екстремна будућност и најзначајније тенденције које ће променити свет у наредних пет, десет и двадесет година* Београд: Клио, стр. 139-144).

на” упозорава да ће евентуално супротстављање наводној „колективној вољи” човечанства бити праведно кажњено. Створена је читава „империја знања” која, из различитих дисциплинарних поља, доказује да је пут развоја према мерилима западне цивилизације не само нужан, већ и обезбеђен. „Доводити у сумњу развој практично значи прогласити себе ментално болесним, јер данас не постоји већа јерес од става да неразвијене земље не би требало механички да следе пут који су прокрчиле развијене земље, често на рачун неразвијених... Догма развоја каже да нико разуман не може желети да остане неразвијен, иако све указује на то да је потпуно развијен свет који живи према стандардима уобичајеним у Северној Америци и Западној Европи сасвим неодржив; то би био мртав свет и наговештавао би уништење човечанства, као и свих живих врста.”¹⁵

Савремени космополитизам, који неретко значи додавање етичке димензије глобализацији, дефинитивно треба да оправда хегемонију, и тиме обезбеди улазак читавог света у нови век. „Друштвени инжењеринг” чији је циљ да се у највећој могућој мери искорене остаци система знања и културне праксе које се не уклапају у глобализовани свет, а припадају различитим, традиционално другачијим цивилизацијама, саставни је део свих стручних предвиђања будућности, укореењених у хегемонијским дискурсима и стратегијама промене света. Оне предвиђају да је „раскореењивање” нужно и пожељно, јер упућује заостале и сиромашне земље ка придруживању новим умреженим заједницама и тржиштима гладних свеже крви и свежих знања. Интенција да се досадашње лојалности и припадности са дома, породице, заједнице, па и нације пренесу на корпорације не базиру се на упозорења да несигурност, страх и анксиозност произлазе, између осталог, управо због губитка упоришта међу којима је губитак „психогеографског дома” један од кључних проблема. Дехуманизован појединац, истргнут из породице, заједнице, склон стварању само привремених веза заснованих на виртуелној комуникацији и новим формама друштвености, постаје испражњен и управо та празнина мора да се обезбеди да би привлачна потрошња могла да се увећава: „Стварање те празнине је од кључног значаја. Тек када осети суштинску празнину свог припадништва заједници породици или традицији, атомизирани појединац почиње да тражи смисао у разним лажним припадностима.”¹⁶ Рушење

---

15 Лај, В. и Нанди, А. приредили (2012) *Будућност знања и културе*, Београд: Клио, стр. 15-23.

16 Роби, Р. Империијална Економија у: *Будућност знања и културе*, Лал, В. и Нанди, А. (2012) Београд: Клио, стр. 149.

културних традиција и њихово претварање у културне артефакте који живе у галеријама и музејима, филмовима, причама или у спектаклима за туристе, услуга је коју развијени свет чини сиромашнима и неразвијенима у правцу њиховог претварања у „друштва наде”.

Овај атрибут је Доменик Мојси дао друштвима и културама далеког истока које су се срећно уклопиле у глобализацију и доживеле економски успон. Они стоје у супротности према вишеструкој стварности страха у култури и цивилизацији Запада која настаје као реакција на губитак контроле коју је некад Запад имао над собом и над другима. Страх је најјачи у САД које су најдубље погођене новонасталом ситуацијом изгубивши престиж највеће светске силе и значење колевке снова за остатак света. Друштва наде то постају када се придруже развоју и почну да личе на свој узор. Оштро, Лал и Нанди указују на једностраност оваквог погледа: „Развој је у XX веку узео више живота него истински ратови и геноциди на расној основи. Империјалистички аргумент тврди да су те жртве неопходне да би се напредовало на лествици прогреса. „Само таква крвава жртва може да обезбеди еманципацију света. Оно што чини данашњи глобални свет са светом без алтернативе је управо то што тај остатак света или тачније његове политичке и економске елите добровољно пристају на такву крваву жртву оданост миту развоја често је безусловна и недвосмислена”.¹⁷

Другом није дозвољено да остане Други. Постулирање принципа различитости, које декларативно заступа целокупна светска елита моћи, заједно са свим стручним и научним дискурсима, уствари подразумева да разлике на сваки начин морају да буду обуздане, оплемењене, промењене, „цивилизоване” да би глобални свет могао да функционише. Инсистирање на разлици и различитости, једна је од замки капитализма, и израз перфидности и лукавости потрошачког друштва.¹⁸ Поставља се питање докле ће „земље у успону” бити друштва наде и да ли наду можемо и смемо да процењујемо на основу критеријума успостављеним хегемонијским систематизацијама и класификацијама.

Свест о томе да свет не мора да буде онакав какав нам пласирају хегемонијске силе савременог света показује да паралелно са културом страха постоји и култура гнева. Да ли ће се међусобни сусрет ове две културе догодити и, у најбољем случају, довести до ослобађања обе деструктивне емоције,

---

17 Лал, В. и Нанди, А. приредили (2012) *Будућност знања и културе*, Београд: Клио, стр. 23.

18 Погледати: *Продаја побуњеника* (нав. у Библиографији)

остаје да се види. Потенцијална деструктивност и самодеструктивност сваке од њих може да обесхрабри, али сазнање да се нисмо баш сасвим предали само једном могућем дискурсу и једном могућем систему знања подстиче да се потраже истинске алтернативе које неће пратити трасиране путеве којима је, не својом вољом, кренуло читаво човечанство. Постколонијални критичари, критичка теорија у свим варијантама, антрополози, уметници, филозофи, обични људи – покушавају да средствима која су им при руци оспоре хегемонијске систематизације и класификације, мерења и предвиђања, упутства и одредбе, одакле би могла да се створи нека друга, алтернативна стратегија разбијања страха и повратка поверења у свет у коме живимо. Они указују да будућност замишљена према захтевима корпорацијске привреде не сме бити једини начин да се избегне катастрофа и остварење просветитељског сна о еманципацији целокупног човечанства. Будућност је *проблем* који треба решавати свим расположивим средствима, јер је тешко поверовати да нам је „историја оставила отвореним само неколико могућности”.¹⁹

ЛИТЕРАТУРА:

- Бауман, З. (2010) *Флуидни страх*, Нови Сад: *Mediterran publishing*
- Бек, У. (2011) *Светско ризично друштво у потрази за изгубљеном сигурношћу*, Нови сад: Академска књига
- Brown, J. D. (2005) *Conversations on the Edge of the Apocalypse, Contemplating the Future with Noam Chomsky, George Carlin, Deepak Chopra, Rupert Sheldrake*, United States: Palgrave Macmillan
- Лал, В. и Нанди, А. (2012) *Будућност знања и културе*, Београд: Клио
- Мојси, Д. (2012) *Геополитика емоција*, Београд: Клио
- Хит, Џ. и Потер, Е. (2011) *Продаја побуњеника*, Београд: *Хедоне*
- Хјуз, Џ. Миленијалистичке тенденције као одговори на апокалиптичке претње, у: *Ризици глобалних катастрофа*, приредили Бостром, Н. и Ћирковић, М. (2012) Смедерево: *Хелих*
- Јадковски, Е. Необјективности које потенцијално утичу на процену глобалних ризика, у: *Климатске промене и глобални ризик*, приредили Фрејм, А. и Мајлс, Р.
- Кантон, Џ. (2009) *Екстремна будућност и најзначајније тенденције које ће променити свет у наредних пет, десет и двадесет година* Београд: Клио

---

¹⁹ Исто.

Марглин, А. Ф. Системи знања, у: *Будућност знања и културе*, Лал, В. и Нанди, А. (2012) Београд: Клио

Bill, M. G. (2002) *A guide to the end of the world*, London: Oxford university press

Рагу, Р. А. Запад, у: *Будућност знања и културе*, Лал, В. и Нанди, А. (2012) Београд: Клио

Роби, Р. Имperiјална Економија у: *Будућност знања и културе*, Лал, В. и Нанди, А. (2012) Београд: Клио

Бостром, Н. и Ћирковић, М. М. (2011), *Ризици глобалних катастрофа*, Смедерево: *Newspress*

Валтер, Ф. (2012) *Катастрофе, једна културна историја од XVI до XXI века*, Београд: Академска књига

Jelena Đorđević

University in Belgrade, Faculty of Political Sciences, Belgrade

THE CULTURE OF FEAR

Abstract

This paper shows that fears of the modern age have built up so intensively that we can now talk about the catastrophe culture. At the moment when it seems impossible to ensure means for risk reduction and the behavior of both nature and the society appears unpredictable, a universal feeling of fear of the coming catastrophe is born. We can say that catastrophism is becoming the ethos of the global world order. The feeling of powerlessness lies in the gap between our fears and our replies to fears. The exits which are offered us follow along the traced paths of development embedded in the hegemonic model of neo-liberalism and globalization, which smothers all alternatives and expects help to arrive from the directions that caused the problem in the first place. The future is a problem that needs to be solved using all means available, as it is hard to believe that history has left only a few doors open.

Key words: *fear, risk, catastrophe, instrumental mind, development, future*